

"ומרדכי לא יברע ולא ישתחוה"

"מצות עשה מן התורה לזעוק ולהריע בחצוצרות על כל צרה שתבא על הצבור שנאמר 'על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות'... אבל אם לא יזעקו ולא יריעו, אלא יאמרו דבר זה ממנהג העולם אירע לנו וצרה זו נקרה נקרית, הרי זו דרך אכזריות וגורמת להם להדבק במעשיהם הרעים, ותוסיף הצרה צרות אחרות. הוא שכתוב בתורה 'והלכתם עמי בקרי והלכתי גם אני עמכם בחמת קרי'. כלומר, כשאביא עליכם צרה כדי שתשובו, אם תאמרו שהוא קרי - אוסיף לכם חמת אותו קרי".¹

הרי ביאר הרמב"ם, שכל אירוע אשר קורה, יש לו סיבה טבעית שגורמת לאותו מקרה, ויש לו מסובב רוחני, ואל לו לאדם לידבק בסיבה הטבעית, אלא במסובב הרוחני, אשר הוא הגורם לאותו מאורע² וזהו שיגרום להסיר הצרה מעליהם.³

בירור הסיבה הטבעית לגזירות המן

בעיון במגילה לסיבת גזירות המן, מפרשת המגילה את הסיבה הטבעית:

"וירא המן כי אין מרדכי כרע ומשתחוה לו וימלא המן חמה. ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו כי הגידו לו את עם מרדכי. ויבקש המן להשמיד את כל היהודים אשר בכל מלכות אחשורוש עם מרדכי".⁴

ואכן, הסיבה הטבעית דורשת בירור. מדוע אין מרדכי כורע ומשתחוה להמן, שהרי מצינו השתחויות לפני אדם. הן יעקב השתחוה לעשו, הן אברהם השתחוה וישתחו לעם הארץ לבני חתי,⁵ נתן

¹ רמב"ם הל' תעניות פ"א הלכות א, ג.

² עיין ספר החינוך (מצוה ??) שכך ביאר את האיסור של "לא תקום ולא תטור", שכן אל לו לאדם לראות באדם שגורם לו רעה את הסיבה של הרעה, אלא במסובב הרוחני. הוא אשר אמר דוד "כי ה' אמר לו קלל", וראה באגרת הקודש לבעל התניא (כ"ה) "כל הכועס כאילו עובד עבודה זרה, והטעם מובן ליודעי בינה, לפי שבעת הכעס נסתלקה ממנו האמונה, כי אילו היה מאמין שמאת ה' היתה זאת לו, לא היה בכעס כלל, ואף שבן-אדם הוא בעל בחירה, מקללו או מכחו או מזיק ממונו ויתחייב בדיני אדם ובדיני שמים על רוע בחירתו, אעפ"כ על הניזוק כבר נגזר מן השמים, והרבה שלוחים למקום...". יעו"ש.

³ הרמב"ם פ"א מהלכות תעניות ה"ב.

⁴ אסתר ג, ד.

הנביא השתחוה למלך דוד⁶. ולא זו בלבד שמרדכי אינו כורע, אלא שהיה יכול לילך בדרך אחרת, ואילו הוא העדיף לעמוד בדרכו של המן:

"ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה" - כתב לשון עתיד "לא יכרע" - היינו אף שהיה יכול מרדכי לילך דרך אחרת, שלא היה פוגע בו ולא יכעוס המן, בכל זאת היה מרדכי הולך נגד המן על דעת זה, שלא יכרע ולא ישתחוה.⁷

הרי, לא זו בלבד שלא כרע, אלא עוד הרבה להתגרות בהמן, ובכל מקום אשר המן הולך מרדכי עומד זקוף-קומה.

ושאלה זו מתחזקת, שכן על דברי המגילה:

"וכל עבדי המלך אשר בשער המלך כרעים ומשתחוים להמן"⁸

באו דברי חז"ל:

"אשר בשער המלך - אלו הדיינים, שכן הוא אומר 'ועלתה יבמתו השערה'.⁹

וא"כ גם הדיינים היו כורעים להמן, ומדוע מרדכי אינו כורע ומסכן בכך את כלל ישראל? ואכן אף כנסת ישראל, כעס גדול היה לה על מרדכי ותמיהה רבה על שאינו כורע.

על הסתירה בין היות מרדכי 'איש יהודי' להיותו 'איש ימיני'¹⁰, אמר רבא:

"כנסת ישראל היא דקאמרה להך גיסא ולהך גיסא, ראו מה עשה לי יהודי ומה שילם לי ימיני. מה עשה לי יהודי - דלא קטליה דוד לשמעיה בן גרא, שאלמלא היה שמעי בן גרא וקטליה דוד, לא הוה מתיליד מרדכי דמקנו ביה המן וגרם ליה צערא לישראל. ומה שילם לי ימיני - דלא קטליה שאול לאגג, שאלמלא היה אגג וקטליה שאול, לא הוה מתיליד המן וגרם ליה צערא לישראל".¹¹

הרי, כנסת ישראל משוה בין שאול, שלא הרג את אגג וגרם בכך צער לישראל ע"י שנולד המן, ובין דוד שלא הרג את שמעי בן גרא, וכתוצאה מכך נולד מרדכי שגרם צער לישראל בהרגיו את המן.

דעת רש"י והמדרש

רש"י הלך בדרך המדרש ופתר את אי כריעתו של מרדכי בנימוק של עבודה זרה, שאסור לכרוע לה:

"אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן בן המדתא האגגי - צוה המלך שיהו כורעים ומשתחוים לו. מה עשה המן? עשה לו צלם

⁵ בראשית כג, ז.

⁶ מלכים א' א, כג.

⁷ מהר"ל, אור חדש.

⁸ אסתר ג, ב.

⁹ מדרש 'פנים אחרים' - מובא בתורה שלמה אות יז.

¹⁰ אסתר ב, ה.

¹¹ מגילה יב, ע"ב - י"ג, ע"א.

מרוקם על בגדיו ועל ליבו, וכל מי שהיה משתחוה להמן - היה משתחוה לעבודת כוכבים.¹²

אמנם, אם היתה זו עבודה זרה של ממש, קשה א"כ להבין את הדיינים שהשתחוו, ומה לה לכנסת ישראל לבוא בטרוניה על מרדכי שאינו משתחוה לעבודה זרה שהיא ב"יהרג ואל יעבור"¹³ וע"כ צריך לומר שלא היתה העבודה זרה של המן, עבודה זרה של ממש, אלא כצלמו של נבוכדנצר, שלפי רוב הראשונים¹⁴ לא היה עבודה זרה של ממש, אלא "אנדרטי לכבוד מלכים", וע"כ שגם אצל המן לא היתה זו ממש עבודה זרה. וא"כ חוזרת השאלה - מדוע אין מרדכי כורע ומשתחוה להמן ומסכן בכך את כלל ישראל?¹⁵

בירור המסובב הרוחני לגזירות המן

בגמ' במסכת מגילה מבררים את הסיבה הרוחנית לאותה גזירת כליה שנגזרה בימי המן: "שאלו תלמידיו את רשב"י מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל שבאותו הדור כליה? אמר להם אמרו אתם, אמרו לו מפני שנהנו מסעודתו של אותו רשע. אם כן שבשושן יהרגו שבכל העולם כולו אל יהרגו? אמרו לו אמור אתה, אמר להם מפני שהשתחוו לצלם. אמרו לו וכי משוא פנים יש בדבר? אמר להם הם לא עשו אלא לפנים - אף הקב"ה לא עשה עמהן אלא לפנים..."¹⁶

אמנם, למרות שרשב"י דחה בגמרא את דעת תלמידיו, אך רש"י בפירושו למגילת אסתר ביאר את הנאמר:

ומרדכי ידע את כל אשר נעשה - בעל החלום אמר לו שהסכימו העליונים לכך לפי שהשתחוו לצלם בימי נבוכדנצר, ושנהנו מסעודתו של אחשוורוש.¹⁷

¹² אסתר רבה ז. וכן הוא ברש"י בשינוי, שכתב "שעשה עצמו אלוה".

¹³ ראה סנהדרין דף עד, ע"א.

¹⁴ עיין תוס' פסחים דף נג, ע"ב בד"ה מה ראו, שהוכיח זאת מכך שחנניה מיאל ועזריה דרשו ק"ו מהצפרדעים (שנכנסו לתנורי מצרים) ואם היתה עבודה זרה של ממש, אינם צריכים ק"ו, שהרי מקרא מפורש הוא. ועוד, שהרי הגמרא בכתובות (לג, ע"ב) אומרת שאלמלא נגדוה לחנניה מיאל ועזריה הו פלחי לצלמא, ואי היה עבודה זרה של ממש ח"ו שהיו משתחווים לה.

¹⁵ ואפילו נניח שהיתה זו עבודה זרה של ממש, גם כן אין הדין ברור שבעבודה זרה קיים הדין של יהרג ואל יעבור - ראה סנהדרין סא, ע"ב-סב, ע"א; וברמב"ם בפ"ג מהלכות ע"ז הלכה ו, ושם בהשגות הראב"ד.

¹⁶ מגילה יב, ע"א.

¹⁷ רש"י לאסתר ד, א; וכן הוא בתרגום לפסוק זה: 'ומרדכי ידע על ידא דאליהו כהנא רבא ית כל מה דאתעבד בשמי מרומא, ומה דאתחייבו עמא בית ישראל... על עסק דאתהניאו מן סעודתיה דאחשוורוש רשיעא'.

נמצאנו למדים שחתימת דין כליה היתה גם על העברה שנהנו מסעודתו של אחשורוש, ואף רשב"י, שאמר לתלמידיו שהטעם לגזרה הוא משום שהשתחוה לצלם בימי נבוכדנצר, סבור שחתימת הדין לא היתה אלא על שנהנו מסעודתו של אחשורוש, כי זולת חטא הסעודה לא היה נחתם גזר דינם, וזה וזה גורם¹⁸.

ואם כן יש להתבונן, האם על עוון סעודת אחשורוש יענשו בעונש של הרג, מות ואבדן? והרי האוכל מאכלות אסורות, או הנהנה מהם אין בו כרת, וכי על לאו שבתורה היתה כל החרדה הזאת? ומה עוד, לא ברור שהיתה סעודה זו סעודה של מאכלות אסורים ויין נסך. וכמובא במגיד משרים למרן הבית יוסף:

"דליכא למימר משום דאכלו מאכלות אסורות איחיבו, דהא כתיב והשתיה כדת אין אונס וכו'. כלומר, דעל פי דת כל אחד ואחד היתה השתיה דישראל דאסור להם יין נסך ויין של גויים לא הוו משקין להו אלא מיין של ישראל, ושמשין של ישראל הוו מזגין להון, וכן מיכלי (מאכלים) דיהבו להו לישראל הוו בשילי ליה על ידי ישראל, דלא הוו אנסי להו למיכל ולמשתי מאי דאסר להו, וזה שאמר 'אין אונס', והיינו דכתיב 'לעשות כרצון איש ואיש'¹⁹."

הרי כל הסעודה היתה על טהרת הכשרות, וא"כ על מה חרי האף הגדול הזה, שבעבורו נגזרה הכליה?

הבנת החטאים על רקע התקופה

דומה, שלהבנת הסיבות לגזרות של המן, עלינו להאיר את חשכת תקופתו של אחשורוש. שנתיים קודם לעלייתו של אחשורוש למלכותו - עלה כורש מלך פרס לשלטון והתיר ליהודים לעלות לארץ ישראל ולבנות את בית המקדש, הוא אשר נתבא ישעיהו כמאתים שנה קודם לכן:

"כה אמר ה' למשיחו לכורש אשר החזקתי בימינו לרד לפניו גויים... הוא יבנה עירי וגלותי ישלח"²⁰.

כורש שולח את זרובבל לירושלים והיתיר לו להתחיל בבניה מחודשת של המקדש ושל ירושלים. נוסף לכך, צייד אותם כורש בכסף ובזהב כדי שיהיו להם האמצעים לבניית הבית, והוא פתח בפניהם את האוצרות שנבוכדנצר לקח כאשר הגלה את יהויכין. רוב העם, ובעיקר החשובים והנכבדים שבעם, נשאר בבבל, ורק מספר זעום כמותית ודל מבחינה איכותית עולה מבבל:

"כל הקהל כאחד ארבע ריבוא אלפים שלש מאות שישים"²¹.

הן על תקופה זו מדבר החבר בספר הכוזרי, כאשר נשאל ע"י מלך כוזר מדוע אינם עולים לארץ ישראל:

¹⁸ עיין שפתי חכמים על אסתר ד, א; וכן כתב המקובל הא-להי רבי שלמה הלוי אלקבץ בהקדמה לספרו

"מנות הלוי".

¹⁹ מגיד משרים, פרשת ויקהל.

²⁰ ישעיהו מה, א-יג.

²¹ עזרא ב, סד.

"אכן מצאת מקום חרפתי מלך כוזר, כי אמנם חטא זה הוא אשר בגללו לא התקיים הייעוד אשר יעד הא-לוה לבית שני...כי העניין הא-להי עמד לחול עליהם כבראשונה אילו נענו כולם לקריאה ושבנו לארץ ישראל בנפש חפצה. אבל רק מקצתם נענו, ורובם והחשובים שבהם נשאו בבבל מסכימים לגלות ולשעבוד ובלבד שלא יפרדו ממשכנותם ומעסקיהם...עכשיו אין הדברים שאנו אומרים בתפילותנו 'השתחוּו להר קדשו' 'והשתחוּו להדום רגליו' ו'המחזיר שכינתו לציון' וכו', כי אם כדיבור התוכי וכצפוף הזרזיר, כי בלא כוונת הלב אנו אומרים דברים אלה".²²

זהו הדור שהיה פרוץ בתודעתו ובשליחותו הלאומית. דור שהיה נמוך קומה, דור שלא ידע את סוד "אתם עדיי"²³. הם העדיפו את עסקיהם ואת סיר הבשר על פני בנין בית המקדש. וגם אלו שעלו, לא היה עיקר מגמתם בנין הבית, כי אם בנין כל אחד את ביתו שלו, ובית ה' נותר חרב²⁴. חטא זה של נמיכות הקומה ושכחת תפקיד האומה, והשליחות ההסטורית, בא לידי ביטוי בהדגשה רבה באותה סעודה שערך אחשוורוש. שהרי כל מטרת הסעודה היתה בעטיה ובסיבתה של נבואת ירמיה:

"כי כה אמר ה' כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם והקימותי עליכם את דברי הטוב להשיב אתכם אל המקום הזה".²⁵

כל מלכי אומות העולם חששו מאד מנבואה זו, שכן ידעו הם אל נכון, שאם מלכות ה' תחזור ותשוב להיכלו, שוב לא תהא למלכותם כל משמעות. הן כך אמר אחשוורוש לאסתר:

"מה לך אסתר ומה בקשתך עד חצי המלכות וינתן לך".²⁶

ובגמרא פירשו מהו עד חצי המלכות שמוכן אחשוורוש לתת:

"עד חצי המלכות - דבר החוצץ במלכות, ומה ניהו - זה בית המקדש"²⁷

אף על פי שאין אחשוורוש יודע את זהותה של אסתר כי 'אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה'²⁸, אך החשש הגדול הוא בניית בית המקדש. וביאר המהר"ל מפראג:

"ובגמרא קאמר עד חצי המלכות - דבר החוצץ במלכות ומה ניהו זה בית המקדש, ג"כ הם מפרשים כי אין הנתינה רק דבר שאין מגיע אל עיקר המלכות, ובית המקדש הוא עיקר המלכות, וכאשר יבנה בית המקדש דבר זה הוא ביטול מלכות אחשוורוש, כי מלכותם של ישראל מבטל מלכות אחשוורוש, ולכך אמר כאן עד חצי המלכות, ולא דבר שהוא כל המלכות והוא בית המקדש, כי אם יבנה בית המקדש א"כ

²² כוזרי, מאמר ב, כד.

²³ ישעיהו מג.

²⁴ עיין חגי פרק א.

²⁵ ירימיהו כט, י.

²⁶ אסתר ה, ג.

²⁷ מגילה טו, ע"ב.

²⁸ אסתר ב, כ.

ישראל הם במלכותם ומלכות ישראל מבטל מלכות אחשורוש שהוא מד' מלכויות שנתן ה' בעולמו".²⁹

חשש זה למלכות ישראל שתתחדש אחר שבעים שנה, הקיף את כל מלכי בבל ופרס, אשר לכן בלשאצר - נכדו של נבוכדנצר - חרד מאד על מלכותו, וכאשר עברו שבעים שנה מאז עלייתו של נבוכדנצר לכס המלוכה בבל³⁰:

"אמר [בלשאצר] השתא ודאי תו לא מיפרקי, אפיק מאני דבי מקדשא
ואשתמש בהו... וכתוב ביה בליליא קטיל בלשאצר מלכא".³¹

לאחר החגיגה שערך בלשאצר, ששמח על אי קיומה של הנבואה, וחשב שמעתה מלכות ישראל לא תכון עוד, הוא החליט להשתמש בכלי המקדש לצרכיו הפרטיים, אך בו בלילה הוא נהרג על ידי דריוש המדי. כאשר עלה אחשורוש לכס המלוכה³², גם מעיינו היו נתונים לחשבון השבעים שנה, שמא חלילה תשוב מלכות ישראל למקומה או-אז סבר אחשורוש שמניין השבעים שנה מתחיל מגלות יכניה, ולפי חשבונו תמו שבעים השנים בשנה השלישית למלכותו³³, ולכן ערך אחשורוש סעודה במשך מאה ושמונים ימים, שכל מגמתה ותכליתה להראות לעולם כולו ששוב אין ממה לחשוש, שכן אפסו סיכויי מלכות ישראל לשוב למקומה, ומלכות אחשורוש חיה וקיימת. הן זוהי המשמעות הפנימית לדברי המדרש:

"בהראותו את עושר כבוד מלכותו - סעודת ארץ ישראל הראה להם".³⁴

כלומר, אין אתם זקוקים עוד לארץ ישראל, שכן אבודה היא מכם. וכל שהיה בה - מעתה יהיה לכם כאן. הן זהו הטעם שלובש אחשורוש בגדי כהונה ומשתמש בכלי המקדש³⁵ - לומר ולבשר לעין כל, שאפסה תקוה לבנין בית המקדש ולהקמת מלכות ישראל על אדמת הקדש.

מעתה מוארים דבריהם של תלמידי רשב"י: "שנהנו מסעודתו של אותו רשע" - אין זה חטא של נהנתנות גרידא, אין זה חטא של אכילת מאכלות אסורים, אלא שיאו של החטא באותו הדור של נמיכות הקומה הישראלית, של שכחת העצמיות הישראלית, שכן הם משתתפים בסעודה שכל כולה באה על ביטול מלכות ישראל, על היותם חלק ממדבר העמים. ועל כך, על ההתרפסות לפני אומות העולם, נגזרה הגזרה³⁶.

מעתה בדור שפרוץ כל כך באי זהותו ובחוסר תפקידו, מובנת היטב אי כריעתו של מרדכי להמן, שכן כך כתב בעל הנימוקי יוסף:

²⁹ מהר"ל אור חדש, עמ' קסד.

³⁰ מלכות בבל נוסדה בשנת ג' שיי"ח. נבוכדנצר מלך 45 שנה, אויל מרודך בנו מלך 23 שנים, וכאשר עברו 3 שנים נוספות, החליט בלשאצר לעשות סעודה.

³¹ מגילה דף יא, ע"ב; ובתרגום: אמר בלשאצר, עכשיו ודאי שהיהודים כבר לא יגאלו. הוא הוציא את כלי המקדש והשתמש בהם, ובו בלילה נהרג המלך בלשאצר.

³² קודם לכן מלך דריוש שנה אחת ואחריו כורש מלך פחות משלוש שנים.

³³ למרות שעברו למעשה רק 67 שנים בפועל, אחשורוש ביסס את חישובו על הנוהג למנות חלק מכל שנה שבה מלכו שני מלכים כשנה שלמה - עיין מגילה דף יא, ע"ב.

³⁴ אסתר רבה פר' ב.

³⁵ מגילה יב, ע"א "ואת יקר תפארת גדולתו - מלמד שלבש בגדי כהונה".

³⁶ עיין פירוש הרי"ף לעין יעקב, מגילה דף יב, שביאר באופן דומה.

"וכל היכא דאמרינן יעבור ואל יהרג, אין לו למסור עצמו למיתה על קדושת ה', ואם מסר הרי זה מתחייב בנפשו. אבל אם הוא אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש ה' ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם וילמדו לירא את ה' לאהבו בכל ליבם, והיינו דאמרינן (פסחים נג, ע"ב) מה ראו חנניה מישאל ועזריה שהפילו את עצמן לכבשן האש, פירוש ולא השתחוו לצלם שהרי לאו עבודה זרה היתה, אלא אינדרטי של מלכים לכבוד בעלמא, אלא מתוך שהיו רובן טועין וסבורים שהיתה עבודה זרה, היה קידוש ה' במה שעשו.³⁷

אמנם, דורו של מרדכי לא היה פרוץ בעבודה זרה, אבל פרוץ היה, כפי שנתבאר, בנמיכות קומתו ובאי זקיפותו הלאומית, ובאבדן זהותו ובהתרפסותו בפני אומות העולם. ומרדכי שהיה כחסיד וגדול הדור, רצה לעמוד בפרץ, ולהחזיר את העם למקומו ותפקידו - שיבין את זהותו. מרדכי אינו כורע ואינו משתחוה, ולא זו בלבד, אלא כל מקום שהמן הולך, עומד מרדכי להראות קבל עם לזקוף את קומתו, ולגדור את הפירצה בעם על התרפסותו.

אכן, מה נפלאו דרכי הצדיקים, שדוקא מעשיהם שהיו נראים לעין כל כמפילים את ישראל בחרב³⁸ - דוקא מעשהו של מרדכי - אי כריעתו - הוא הוא התיקון לחטא של ינהנו מסעודתו של אותו רשעי³⁹

תיקון החטא - "ונהפוך הוא"

אכן, עת אשר העם חוזר מפחד הסרת הטבעת⁴⁰ אל תפקידו - אל מהותו וייעודו, כאשר העם מקיים את מאמר אסתר "לך כנוס את כל היהודים" - וחוזר הוא למקורו - לשורשיו שלו⁴¹ - לא עוד עם "פוזר ומפורד בין העמים" לא עוד "ככל הגויים בית ישראל". רק כאשר העם צם גי' ימים לתקן את עוון הסעודה - "שנהנו מסעודתו של אותו רשעי" - רק אז, מתהפכת הצרה, ומהצרה עצמה צומחת לה הישועה, והסעודה עצמה שהיתה מקור החטא - היא היא המפתח לגאולתן של ישראל ע"י אסתר שנבחרה בעקבות הסעודה הזאת.

ואחשורוש עצמו שמתנגד לבנין בית המקדש, זרעו שלו - דריוש השני - בנה של אסתר, הוא אשר מורה על בנין הבית.

וכספו של המן - עשרת אלפים כיכר כסף - שנשאר לבסוף בביתו של המן, נעשה של מרדכי ואסתר ומזה נבנה בית המקדש.

³⁷ נמוקי יוסף על סנהדרין עד, ע"א. וכפי שעשה אלישע בעל כנפים שיצא בתפילין לשוק בעת גזרה (שבת מט, ע"א) משום שדורו פרוץ בכך היה.

³⁸ ילקוט שמעוני תתרנ"ד - "אמרו לו הוי ידוע שאתה מפילנו בחרב, מה ראית לבטל קלבסיס של מלך".

³⁹ ראה בזה 'מכתב מאליהו', ח"א עמ' 74-75, מכתב בדבר אמונת חכמים.

⁴⁰ מגילה יד, ע"א: 'אמר רבי אבא בר כהנא גדולה הסרת הטבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים ושבע נביאות שנתנבאו לישראל, שכולם לא החזירם למוטב, ואילו הסרת הטבעת החזירתן למוטב".

⁴¹ ראה 'מאמרי ראייה' ח"א עמ' 151-155, מאמרי 'עד דלא ידעי'.

"עת צרה היא ליעקב - וממנה יושע"⁴²

---

⁴² עיין שפת אמת, פורים תרנ"ז, כי 'ממנה' - אותיות 'מהמך', שמהמך עצמו צומחת הישועה; וראה עוד שפת אמת שם תרל"ז.